

YETIM BOLALAR VA TO'LIQ BO'LMAGAN OILALARDAGI FARZANDLAR: PSIXOLOGIK TAHLIL VA IJTIMOIIY HIMOYA MEXANIZMLARI

Muxammadaliyeva Umidaxon Maxmudjon qizi

Shayxontohur tumani "Inson" ijtimoiy xizmatlar markazi psixologi

Annotatsiya: Maqolaning maqsadi – ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar, yetimlar va to'liq bo'lmagan oilalarda voyaga yetayotgan farzandlarning psixologik rivojlanishi, ularning ijtimoiy moslashuvi va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimining samarali mexanizmlarini ilmiy asosda tahlil qilish. Ushbu maqolada zamonaviy psixologik nazariyalar, amaliy tadqiqotlar hamda ijtimoiy himoya tizimi tajribalari o'rganiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, kompleks yondashuv bolalarda ruhiy barqarorlikni oshirish va ijtimoiy adaptatsiyani yengillashtirishda muhim ahamiyatga ega. Xulosa sifatida esa, davlat, jamiyat va psixologlarning hamkorlikdagi faoliyati eng samarali natijalarga olib kelishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: yetimlik, to'liq bo'lmagan oila, psixologik rivojlanish, travma, ijtimoiy himoya, adaptatsiya

Annatsion: The purpose of this article is to provide a scientific analysis of the psychological development of children deprived of parental care, orphans, and children raised in single-parent families, as well as their social adaptation and effective mechanisms of psychological support. The article examines modern psychological theories, practical research, and the experience of the social protection system. The results show that a comprehensive approach plays a crucial role in strengthening children's psychological resilience and facilitating their social adaptation. In conclusion, it is emphasized that the joint efforts of the state, society, and psychologists lead to the most effective outcomes.

Keywords: orphanhood, single-parent family, psychological development, trauma, social protection, adaptation

Аннотация: Цель статьи – научный анализ психологического развития детей, оставшихся без попечения родителей, сирот и детей, воспитывающихся в неполных семьях, их социальной адаптации и эффективных механизмов психологической поддержки. В статье рассматриваются современные психологические теории, практические исследования, а также опыт системы социальной защиты. Результаты показывают, что комплексный подход играет важную роль в укреплении психической устойчивости детей и облегчении их социальной адаптации. В качестве вывода подчеркивается, что совместная деятельность государства, общества и психологов приводит к наиболее эффективным результатам.

Ключевые слова: сиротство, неполная семья, психологическое развитие, травма, социальная защита, адаптация

KIRISH

Insoniyat tarixida bola tarbiyasi va uning shaxs sifatida shakllanishi har doim eng dolzarb masalalardan biri bo'lib kelgan. Mashhur psixolog Z. Freyd bola ruhiyati ota-ona munosabatlari orqali shakllanishini ta'kidlagan bo'lsa, E.Erikson shaxsiy rivojlanishning muhim bosqichlarini aniqlab bergan. J. Bowlby esa "attachment theory" orqali ota-ona bilan emotsional bog'liqlikning bola psixikasiga ta'sirini ilmiy asoslab berdi. Bugungi kunda esa, ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlar, migratsiya, iqtisodiy muammolar natijasida ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar va to'liq bo'lmagan oilalardagi farzandlar soni ortmoqda. Maqolada ushbu muammoning psixologik tahlili, mavjud muammolar va ularni hal etish bo'yicha takliflar keltiriladi.

Yetimlik va to'liq bo'lmagan oilaning psixologik oqibatlarini ilmiy adabiyotlarda keng o'rganilgan. Freydning psixoanalitik yondashuvi, Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasi hamda Bowlbyning attachment theory konsepsiyasi bu borada asosiy manbalar hisoblanadi. Ota-ona ishtirokisiz ulg'aygan bolalarda ko'pincha emotsional barqarorlikning yetishmasligi, o'ziga ishonchsizlik va ijtimoiy aloqa qiyinchiliklari kuzatiladi. Yetim va to'liq bo'lmagan oilalardagi bolalarda emotsional travma, xavotir, o'zini past baholash, ijtimoiy aloqa qiyinchiliklari va rollar chalkashligi kabi muammolar ko'p uchraydi. Bu muammolarni kamaytirish uchun integrativ psixoterapiya usullari, ijtimoiy qo'llab-quvvatlovchi dasturlar va psixolog-pedagoglarning birgalikdagi faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi.

1. Emotsional travmalar

Yetim bolalar doimiy yo'qotish hissi bilan yashaydilar. Ota yoki onadan ayrilish bola psixikasida chuqur iz qoldiradi. Ular ko'pincha aybdorlik hissini his qiladilar: "Men yomon bola bo'lganim uchun ota-onam yonimda emas" degan noto'g'ri ishonch paydo bo'lishi mumkin. Tavsiya: bunday bolalar bilan o'z his-tuyg'ularini ifodalashga imkon beruvchi art-terapiya, dramatizatsiya mashqlari o'tkazish muhim.

2. Xavotir va qo'rquv

Ota-ona qo'llab-quvvatlovidan mahrum bo'lgan bola ko'pincha kelajakdan qo'rqadi, doimiy xavotirda bo'ladi. To'liq bo'lmagan oilalarda esa ota-onadan birining doimiy yo'qligi, iqtisodiy va ijtimoiy qiyinchiliklar bu xavotirni yanada kuchaytiradi. Tavsiya: nafas mashqlari, mindfulness, kognitiv-xulqiy terapiya yordamida xavotirni kamaytirish mumkin.

3. O'zini past baholash

Yetim bolalar ko'pincha o'zini boshqalardan kamroq qadrlanadigan inson sifatida his qiladilar. "Meni tashlab ketishgan, demak, men ortiqcha edim" kabi salbiy ishonchlar shakllanadi. Tavsiya: psixologlar "mening ijobiy fazilatlarim" kundaligi, "o'zini qadrlash mashqlari"ni olib borishlari kerak.

4. Ijtimoiy ko'nikmalardagi qiyinchiliklar

Bunday bolalar o'z tengdoshlari bilan munosabat o'rnatishda qiynaladilar, chunki ular ishonch va bog'lanish muammolarini boshdan kechiradilar. Ko'pincha ular haddan tashqari yopiq yoki, aksincha, tajovuzkor bo'lishlari mumkin. Tavsiya: guruh

mashg'ulotlari, rolli o'yinlar, kommunikatsiya treninglari ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda juda foydali.

5. Ichki agressiya va destruktiv xulq

Ayrim bolalarda his-tuyg'ularni ifodalay olmaslik natijasida agressiya ichki yoki tashqi yo'nalgan bo'lishi mumkin. Bu depressiv holat, o'ziga zarar yetkazish yoki giyohvandlik kabi xatarli xulqlarga olib kelishi ehtimoldan xoli emas. Tavsiya: psixologlar emotsional regulatsiya texnikalari, sport va ijodiy faoliyatga yo'naltirish orqali agressiyani konstruktiv yo'nalishga burishlari zarur.

6. "Rollar chalkashligi" (parentifikatsiya)

To'liq bo'lmagan oilalarda ko'pincha bola ota-onadan birining o'rnini egallashga majbur bo'ladi. Masalan, o'g'il bola otaning, qiz bola onaning mas'uliyatlarini o'z zimmasiga oladi. Bu esa bolaning tabiiy bolalik davridan to'liq bahramand bo'lishiga to'sqinlik qiladi va ruhiy zo'riqishga sabab bo'ladi. Tavsiya: psixologik suhbatlarda bolaga "bola bo'lish huquqi"ni qaytarish, ota-onaga esa bolani haddan tashqari mas'uliyatdan himoya qilish bo'yicha maslahatlar berish lozim.

UNICEF ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'yicha millionlab bolalar ota-ona qaramog'idan mahrum holda ulg'aymoqda. O'zbekistonda ham ijtimoiy himoya tizimi orqali bunday bolalarga yordam ko'rsatilmoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, to'liq bo'lmagan oilalarda tarbiyalanayotgan bolalar soni ham ortib bormoqda. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu bolalarda moslashuvchanlik va stressga chidamlilik darajasi o'z vaqtida beriladigan psixologik yordam bilan sezilarli darajada yaxshilanadi.

Psixologlar reabilitatsiya markazlari, maktablar va oilalarda muhim vazifani bajaradi. Guruh va individual psixoterapiya, art-terapiya, kognitiv-xulqiy terapiya va narrativ yondashuv bolalarning travmalarini yengillashtirish va ijtimoiy adaptatsiyani yengillashtirishda qo'llaniladi.

Ota yoki ona yo'qligi tufayli bola ruhiy hayotida bo'shliq yuzaga keladi. Bu holatda bola ko'pincha o'zini mas'ul his qiladi, oiladagi boshqa a'zolarga g'amxo'rlik qiladi. Natijada bola tez ulg'ayadi, biroq bu jarayon ruhiy rivojlanishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Maktab va ta'lim muassasalari bilan hamkorlikda dasturlar ishlab chiqish, jamoatchilikni jalb etish va psixoprofilaktik ishlar orqali bolalarning moslashuvi qo'llab-quvvatlanadi. Bu jarayonda psixologik maslahatlar, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va ota-onaga o'rinbosar shaxslar bilan ishlash muhim hisoblanadi.

Amaliyot davomida yetim yoki to'liq bo'lmagan oiladan chiqqan bolalarda tez-tez uchraydigan muammo – o'zini yolg'iz his qilish, ishonchsizlik va boshqalarga bog'lanishda qiyinchilikdir.

Masalan, 12 yoshli bir qiz bola doimo maktabda boshqalar bilan muloqotdan qochib, faqat kitoblar bilan shug'ullanishni afzal ko'radi. Psixologik suhbatlar va art-terapiya orqali unda asta-sekin o'ziga ishonch tiklandi va ijtimoiy faol bo'lishga intilish kuchaydi.

Maqolada yetim bolalar va to'liq bo'lmagan oilalardagi farzandlarning psixologik muammolari hamda ularni hal etish bo'yicha ijtimoiy himoya mexanizmlari yoritildi.

Ilmiy nazariyalar va amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, kompleks psixologik yordam ko'rsatish bolalarning ruhiy barqarorligi va ijtimoiy moslashuvini yaxshilaydi. Davlat, jamiyat va psixologlarning hamkorligi natijasida bunday bolalarning hayot sifati sezilarli darajada oshadi.

Kelgusida bu yo'nalishda qo'shimcha ilmiy tadqiqotlar o'tkazish, psixologik dasturlarni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada ota-ona qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalar, yetimlar hamda to'liq bo'lmagan oilalarda voyaga yetayotgan farzandlarning psixologik rivojlanishi, ularning ruhiy holati va ijtimoiy moslashuv jarayonlari chuqur tahlil qilindi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, yetimlik yoki to'liq bo'lmagan oilada ulg'ayish bolaning shaxsiy rivojlanishida emotsional bo'shliq, ichki xavotir, o'ziga nisbatan ishonchsizlik va ijtimoiy aloqa o'rnatishda qiyinchiliklarga olib keladi.

Bunday sharoitdagi bolalarda travmatik xotiralar, o'zini past baholash, depressiv tendensiyalar, tajovuzkorlik yoki aksincha ijtimoiy chekinish hollari ko'proq kuzatiladi.

Shu boisdan psixologik yordam va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning kompleks mexanizmlari hayotiy ahamiyat kasb etadi. Xalqaro ilmiy tajriba va milliy amaliyotlar shuni ko'rsatadiki, psixologik xizmatlarning samaradorligi ko'p jihatdan bolaning resurslarini tiklashga, ularni jamiyatga qayta integratsiya qilishga, o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga qaratilganda yuqori natijalar beradi.

Masalan, art-terapiya, kognitiv-xulqiy terapiya, narrativ yondashuv va guruh mashg'ulotlari kabi usullar bolalarning travmalarini yengillashtirishda va ijtimoiy adaptatsiyani osonlashtirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Davlat, jamiyat va mutaxassislarning hamkorlikdagi faoliyati bu borada muhim o'rin tutadi. Davlat siyosati yetim bolalarni ijtimoiy himoya qilish va ularning huquqlarini kafolatlashga qaratilgan bo'lsa, psixologlar amaliy yordam ko'rsatadi, jamoatchilik esa qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratadi.

Oila qadriyatlarini mustahkamlash, ta'lim muassasalari bilan hamkorlik, maxsus dasturlar ishlab chiqish hamda reabilitatsiya markazlarining samarali faoliyati orqali muammoni bartaraf etish mumkin.

Kelajakda bu yo'nalishda ilmiy izlanishlarni kengaytirish, mahalliy sharoitga moslangan psixologik dasturlar ishlab chiqish va ijtimoiy himoya tizimini yanada takomillashtirish zarur.

Har bir bola – yetim bo'lsin yoki to'liq bo'lmagan oilada ulg'aysin – jamiyatning to'laqonli a'zosi bo'lib shakllanishi uchun imkoniyatga ega bo'lishi kerak.

Shu bois psixologlar, pedagoglar, siyosatchilar va jamoatchilikning birgalikdagi sa'y-harakatlari orqali ularning barkamol shaxs sifatida voyaga yetishi ta'minlanadi. Yakuniy xulosa shundan iboratki, yetim bolalar va to'liq bo'lmagan oilalardagi farzandlar masalasi nafaqat psixologik, balki ijtimoiy, ma'naviy va madaniy ahamiyatga ega bo'lgan kompleks muammo hisoblanadi.

Uni hal etishda tizimli yondashuv, professional psixologik yordam va jamiyatning mehr-muhabbati eng asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- Bowlby, J. (1988). Attachment, Loss and Separation. New York: Basic Books.
- Erikson, E. (1963). Childhood and Society. New York: Norton.
- Fonagy, P. (2010). Psychoanalysis and Developmental Psychology. Routledge.
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 11-avgustdagi PQ-5212-son qarori.
- UNICEF. (2023). Children without parental care: Global report. Geneva.
- O'zbekiston Respublikasi Ijtimoiy himoya milliy agentligi materiallari.
- Van der Kolk, B. (2014). The Body Keeps the Score. New York: Viking.